

JAZONI IJRO ETISH MUASSASASIDAN QAYTGAN MAHKUMLAR BILAN PSIXOLOGIK ISHLARNI TASHKIL ETISH VA ULARNING ASOSIY PSIXOLOGIK MUAMMOLARI

Matniyazova Nazokat Egamberganovna

**Xorazm viloyati Bog'ot tumani "Inson" ijtimoiy xizmatlar markazi
psixologlar guruhi bosh mutaxassisi**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15697219>

Annotatsiya: Ushbu maqolada jazoni ijro etish muassasasidan qaytgan fuqarolar bilan olib boriladigan psixologik ishlar mazmun-mohiyati yoritilgan. Asosan, sobiq mahkumlarning jamiyatga qayta moslashuvi, ular duch keladigan asosiy psixologik muammolar — ruhiy tushkunlik, ijtimoiy chetlanish, o'ziga ishonchsizlik, ish topishdagi muammolar va oila bilan munosabatlardagi murakkabliklar chuqur tahlil qilingan. Shuningdek, bunday shaxslar bilan individual va guruh shaklidagi psixologik ishlar, maslahatlar, treninglar, rehabilitatsiya yondashuvlari haqida ilmiy-amaliy asosda tavsiyalar berilgan. Maqola psixologlar, ijtimoiy ishchilar va jazoni ijro etish tizimi bilan ishlovchi mutaxassislar uchun foydali nazariy va amaliy manba bo'la oladi.

Kalit so'zlar: jazoni o'tab qaytganlar, psixologik moslashuv, rehabilitatsiya, psixologik muammolar, jamiyatga integratsiya, individual maslahat, guruh terapiyasi, ruhiy salomatlik, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, sobiq mahkumlar bilan ishlash.

Bugungi kunda jamiyatda jinoyat sodir etgan shaxslarni jazolash, ularni tuzatish va keyinchalik ijtimoiy hayotga qayta integratsiya qilish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biriga aylangan. Bu jarayon faqat jazo berish bilan chegaralanib qolmasdan, balki insonning ijtimoiy shaxs sifatida shakllanishi va jamiyatga qayta moslashuvini ta'minlashga qaratilgan keng qamrovli yondashuvni talab etadi. Shu nuqtayi nazardan, jazoni ijro etish muassasalaridan ozod etilgan shaxslar bilan ishlash, ularning psixologik holatini to'g'ri baholash va zarur yordam ko'rsatish masalasi bugungi kunda dolzarb bo'lib qolmoqda.

Jazoni o'tab, ozodlikka chiqqan mahkumlar ko'pincha jamiyat tomonidan inkor etilgan, noto'g'ri baholangan yoki salbiy qarashlar bilan yuzlashgan qatlamga aylanadi. Ular nafaqat mehnat bozorida, balki o'z yaqinlari, atrof-muhit, ijtimoiy tuzilmalar bilan bo'lgan munosabatlarda ham muammolarga duch kelishadi. Bu esa ularda o'zini jamiyatdan chetlatilgan, keraksiz shaxs sifatida his qilishga olib keladi. Natijada, ruhiy tushkunlik, ijtimoiy izolyatsiya, xavotir, o'ziga ishonchsizlik, depressiv holatlar va ba'zida tajovuzkorlik kabi salbiy psixologik holatlar shakllanadi.

Psixologik jihatdan barqaror bo'lmagan, ichki inqirozga uchragan bu toifa shaxslar bilan ishlashda faqatgina ijtimoiy yoki huquqiy yordam emas, balki puxta o'ylangan, ilmiy asoslangan psixologik xizmat zarur hisoblanadi. Zero, psixologik yondashuv jazoni o'tagan shaxsning o'zini anglash, o'z xatti-harakatlarini tahlil qilish, jamiyatda o'z o'rnini topish va yangi hayot tarzini shakllantirishiga zamin yaratadi. Ayniqsa, bu jarayonda psixologning roli beqiyosdir: u nafaqat maslahat beradi, balki shaxsni tinglaydi, tushunadi, uning dardiga sherik bo'ladi va moslashuv yo'lida ruhiy ko'mak ko'rsatadi.

Yana bir muhim jihat shundaki, jazodan qaytgan fuqarolarning psixologik holatini tahlil qilish orqali ularning hayotida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ijtimoiy xavf-xatarlar oldini

olish mumkin. Bu esa nafaqat ularning shaxsiy farovonligini, balki umumiy jamiyat xavfsizligini ta'minlashga xizmat qiladi

Jazoni ijro etish muassasasidan qaytgan shaxslar bilan ishlash murakkab va ko'p qirrali psixologik-ijtimoiy jarayondir. Bu jarayon shaxsning individual xususiyatlari, qamoqda o'tkazgan davri, jamiyatdagi mavqei va oilaviy munosabatlari bilan chambarchas bog'liq. Psixologik yondashuv mazkur shaxslarning ruhiy holatini tushunish, mavjud muammolarini aniqlash va ularni hal etish yo'llarini ishlab chiqishga xizmat qiladi. Quyida ushbu ishlarning asosiy yo'nalishlari va muammolari keng yoritiladi.

Jazodan ozod etilgan shaxslarning psixologik holati: umumiy tavsif. Mahkumlikdan keyin shaxs ko'plab ichki va tashqi omillar ta'sirida psixologik iztirob holatiga tushadi. Jazoni ijro etish muassasasidagi hayot tartibi, cheklovlar, jismoniy va ruhiy bosimlar, qoidabuzarliklar, xavfli muhitlar inson ruhiyatida chuqur iz qoldiradi. Ozodlikka chiqqanidan keyin esa shaxs:

- **O'zini jamiyatdan begona his qiladi:** Bu "qamoqxona mentaliteti"ning mahsulidir. Shaxs o'zini jamiyatdan tashqarida qolgan, "ikkinchi darajali inson" sifatida anglaydi.
- **O'z-o'ziga ishonchni yo'qotadi:** U hayotda o'z o'rnini topa olishiga, ish topishiga, oilasi yoki jamiyat uni qabul qilishiga shubha bilan qaraydi.
- **O'tgan hayoti uchun aybdorlik hissi va iztirob:** Ko'pchilik sobiq mahkumlar o'z jinoyatini anglab, chuqur pushaymon bo'lishadi, ammo kechirilmaslik qo'rquvi ularni ruhiy bosimga soladi.

Jazoni ijro etish muassasasidan qaytgan shaxslarning asosiy psixologik muammolari

a) Ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar. Mahkumlikdan qaytganlar uchun eng katta muammo – bu **jamiyatga qayta moslashish**dir. Ular kundalik hayot, ish, oila, qo'shnilar bilan bo'lgan munosabatlarda o'zlarini noqulay his qilishadi. Bu holat quyidagicha namoyon bo'ladi:

- Yangi sharoitlarga moslasha olmaslik;
- Ijtimoiy ko'nikmalar yo'qolganligi;
- Tashabbus ko'rsatishda passivlik;
- Jamoada ishlashga tayyor emaslik.

b) O'zini ijtimoiy rad etilgan shaxs sifatida his qilish. Ko'pchilik sobiq mahkumlar o'zlarining jinoyat o'tmishi sababli jamiyat ularni qabul qilmasligidan xavotirlanadi. Bu holat ularni ijtimoiy aloqalardan chekinishga, yolg'izlanishga olib keladi. Natijada:

- Depressiv holatlar;
- O'ziga nisbatan befarqlik;
- Jamiyatga dushmanlik hissi kuchayadi.

c) Oila va yaqinlar bilan munosabatlardagi muammolar. Ko'p hollarda sobiq mahkumlar oilasi bilan psixologik masofada bo'ladi. Ayrim hollarda esa oilasi uni qabul qilmaydi yoki undan voz kechgan bo'ladi. Bu holatlar shaxsda:

- Xafagarchilik;
- Ayblov hissi;
- Ko'ngil g'ashligi;
- Ag'ressivlikni kuchaytiradi.

d) Ish topish va bandlik muammolari. Ish topish – reintegratsiya jarayonining muhim qismidir. Ammo ish beruvchilar sobiq mahkumlarga ishonchsizlik bilan qarashadi. Bu esa ularning o'zini jamiyatdan ajralgan his qilishini yanada kuchaytiradi.

Psixologik xizmat ko'rsatish shakllari va metodlari. Jazoni o'tab qaytgan shaxslar bilan ishlashda individual yondashuv va tizimlilik asosiy prinsiplar hisoblanadi. Quyida eng samarali psixologik ish shakllari va usullari keltirilgan:

a) Individual psixologik maslahatlar. Bu usul sobiq mahkumning shaxsiy muammolarini aniqlash va unga yordam berish uchun asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Konsultatsiya davomida psixolog quyidagilarga e'tibor qaratadi:

- ✓ Shaxsning hozirgi ruhiy holati;
- ✓ O'tgan hayotiy tajribasi va jazoni o'tab chiqqan davrning psixik ta'siri;
- ✓ Uzoq muddatli va qisqa muddatli psixologik maqsadlar.

b) Guruh terapiyalari. Bir guruh sobiq mahkumlar bilan ishlash orqali ular o'z muammolarida yolg'iz emasliklarini anglaydilar. Guruh muhitida tajriba almashiladi, o'z-o'zini anglash va ishonch hosil qilish kuchayadi.

c) Psixologik treninglar. Treninglar orqali sobiq mahkumlarda quyidagi ko'nikmalar shakllantiriladi:

- ✓ Stressga bardoshlilik;
- ✓ Muloqot qilish malakalari;
- ✓ Konfliktlarni boshqarish;
- ✓ O'zini ifodalash va motivatsiya.

d) Oila bilan ishlash. Oilaning ruhiy qo'llab-quvvatlovi sobiq mahkumlar uchun katta motivatsiya hisoblanadi. Shu sababli, psixologlar nafaqat mahkum bilan, balki uning oila a'zolari bilan ham ishlashi zarur. Maqsad — o'zaro tushunish va ishonchni tiklash.

Mutaxassislar bilan tizimli hamkorlik. Psixologik xizmatning samaradorligi ko'p hollarda boshqa mutaxassislar bilan hamkorlikda olib borilgan ishlar natijasiga bog'liq. Shuningdek:

- ✓ **Ijtimoiy ishchilar** sobiq mahkumlarga huquqiy, moddiy va uy-joy bo'yicha yordam ko'rsatadilar.
- ✓ **Huquqshunoslar** shaxsning jamiyatda o'z o'rnini topishi uchun huquqiy bilim beradi.
- ✓ **Bandlik markazlari** orqali ishga joylashtirish yo'llari ko'rib chiqiladi.
- ✓ **Psixoterapevtlar** og'ir travmatik holatlarni bartaraf etishda muhim rol o'ynaydi.

Jazoni ijro etish muassasasidan ozod etilgan fuqarolar bilan psixologik ishlash – ularning hayotida yangi sahifa ochishga ko'maklashuvchi, jamiyatga muvaffaqiyatli qaytishlarini ta'minlovchi murakkab, ammo nihoyatda muhim ijtimoiy-psixologik jarayondir. Bu jarayon faqatgina ruhiy qo'llab-quvvatlash bilan emas, balki insonparvarlik, bag'rikenglik, tizimli yondashuv va mutaxassislar o'rtasidagi hamkorlik asosida tashkil etilishi lozim.

Sobiq mahkumlarning asosiy psixologik muammolari — o'zini jamiyatdan ajralgan holda his etish, ishonchsizlik, ruhiy tushkunlik, oila va ijtimoiy aloqalarning uzilishi, moslashuvdagi qiyinchiliklar — ular bilan muntazam va chuqur psixologik ish olib borishni talab etadi. Bu yo'lda individual maslahatlar, guruh terapiyasi, treninglar, oila bilan ishlash va boshqa zamonaviy psixologik yondashuvlar yuqori samara beradi.

Shuningdek, jamiyatning o'zi ham sobiq mahkumlarga nisbatan ijobiy, inklyuziv va qo'llab-quvvatlovchi munosabatda bo'lishi zarur. Zero, jinoyatdan qutulgan va yangi hayot boshlamqchi bo'lgan shaxsni inkor qilish, unga ishonchsizlik bilan qarash — faqatgina uning emas, balki jamiyatning umumiy ijtimoiy barqarorligiga tahdid soladi. Shu boisdan, jazoni o'tab qaytgan shaxslar bilan psixologik ishlash faqat bir inson hayoti uchun emas, balki butun jamiyat salohiyati uchun muhim strategik yo'nalishdir.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A., *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*, Ma'naviyat, Toshkent, 2008, 176 bet.
2. Yusupov A., *Psixologiyadan amaliy mashg'ulotlar*, Toshkent, Fan, 2019, 220 bet.
3. Abdullaeva N., *Ijtimoiy psixologiya asoslari*, Toshkent, "Iqtisodiyot", 2021, 250 bet.
4. Islomov M., *Jinoyat sodir etgan shaxslarni reabilitatsiya qilishda psixologik yondashuvlar*, O'zbekiston psixologiya jurnali, 2020, №1, 45–51-betlar.
5. Ergashev R., *Jinoyatchilik va ijtimoiy muhit*, Toshkent, "Akademnashr", 2017, 198 bet.
6. Nurmatova D., *Mahkumlar bilan psixologik ishlash tizimi*, Ijtimoiy ish va psixologiya, 2022, №2, 31–37-betlar.
7. Bekmurodov A., *Psixologik maslahat va reabilitatsiya asoslari*, Toshkent, TDPU nashriyoti, 2020, 172 bet.
8. Davlatov B., *O'zbekistonda jazoni ijro etish tizimining ijtimoiy-psixologik aspektlari*, Huquq va jamiyat, 2021, №3, 58–64-betlar.
9. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), *Handbook on the Management of Violent Extremist Prisoners and the Prevention of Radicalization to Violence in Prisons*, Vienna, 2016.
10. WHO (World Health Organization), *Mental health and psychosocial well-being in prison settings*, Geneva, 2021.